

het demanisme in de jaren dertig en het 'moderne socialisme' voorgestaan door bv. Guy Spitaels in de jaren 1960-1970. Vooral de praktijk spoorde vaak niet met de ideologie van de klassenstrijd. Dat blijkt niet alleen uit de deelname aan het sociaal overleg, maar ook uit de steun en het begrip van de leiders van de sociaaldemocratie voor de moeilijkheden van de Belgische ondernemers in het algemeen en de holdings in het bijzonder en de inspanningen die geleverd werden op het vlak van bijvoorbeeld de steun aan de ontwikkeling van de Belgische buitenlandse handel door socialistische ministers, vanuit de opvatting dat ondernemers en werknemers een gedeeld belang hadden. Deze voorbeelden maken duidelijk dat er in de ideologie en de praktijk van de sociaaldemocratie aanknopingspunten voor harmoniedenken waren. Wel was dit harmoniedenken niet vanzelfsprekend en een bron van spanningen. Verklaart dit misschien ook waarom de christelijke arbeidersbeweging vandaag relatief beter lijkt stand te houden dan de sociaaldemocratie? Dit conflict is bij hen minder uitgesproken.

Kortom, dit boek is niet alleen interessant omdat het voor het eerst een synthese brengt van de recente geschiedenis van de staking, veel nieuwe feiten en inzichten aandraagt maar vooral omdat het nieuwe vragen en onderzoekspistes opent voor historisch onderzoek over de heel recente periode.

Dirk Luyten

LEX HEERMA VAN VOSS, PATRICK PASTURE,
JAN DE MAEYER (EDS.)

«Between cross and Class. Comparative Histories of
Christian Labour in Europe 1840-2000»

[International and Comparative Social History]

Bern, etc, Peter Lang, 2005, 399 p.

De christelijke arbeidersbeweging is in België een goed georganiseerde en goed uitgebouwde sociale beweging, die de vergelijking met de socialistische arbeidersbeweging zeer goed kan doorstaan. Dat is niet in alle landen zo: een sterke, apart gestructureerde christelijke arbeidersbeweging is zelfs eerder de uitzondering dan de regel. In de historiografie over de arbeidersbeweging komen de christelijke werknemersorganisaties er nogal bekaaid af in vergelijking met de socialistische en communistische arbeidersbewegingen. Die laatste zijn beter bestudeerd en voor sommigen is de christelijke arbeidersbeweging zelfs geen 'echte' arbeidersbeweging, omwille van haar structurele en ideologische band met de andere sociale klassen, dus ook met de burgerij.

Deze bundel heeft de ambitie die lacune op te vullen en aandacht te vragen voor de geschiedenis van de christelijke arbeidersbewegingen. Dit gebeurt aan de hand van op bronnenonderzoek gebaseerde *casestudies* enerzijds en op literatuur gesteunde comparatieve bijdragen anderzijds. De bundel bestrijkt de periode van het midden van de 19de eeuw tot de jaren 1970 van de 20ste eeuw. Geografisch ligt het zwaartepunt bij die West-Europese landen die een christelijke arbeidersbeweging gekend hebben. De meeste aandacht gaat uit naar België, Nederland, Duitsland, Frankrijk en Italië.

Eén artikel focust op Rusland, een ander op Oostenrijk en ex-Tsjechoslowakije. Groot-Brittannië wordt behandeld als voorbeeld van een land waar geen aparte christelijke arbeidersorganisaties tot stand kwamen, maar waar christenen zich manifesteerden of organiseerden binnen de dominante socialistische arbeidersbeweging. De houding van de katholieke hiërarchie komt aan bod in een aparte bijdrage. De meerderheid van de auteurs zijn specialisten in de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging of kerkgeschiedenis, terwijl anderen een bredere visie hebben en onderzoek verricht hebben over andere arbeidersbewegingen en/of over de arbeidersklasse in het algemeen.

De inhoud van het boek samenvatten, en de nieuwe inzichten die eruit voortvloeien aanstippen is geen gemakkelijke opdracht, omdat de bijdragen sterk verschillen, zowel wat de benadering, de bewegingen (het gaat om katholieke, protestantse en christelijk-orthodoxe organisaties en om vakbonden en andere arbeidersorganisaties) als de onderzoeksvragen betreft. Bovendien is de toon van de bijdragen uiteenlopend: sommige artikelen ademen een militant antisocialisme en/of anticommunisme en lijken vooral geschreven te zijn om het geleden onrecht uit het verleden ongedaan te maken. Andere bijdragen zijn evenwichtiger. De meest overtuigende zijn die waar de parallel getrokken wordt met de socialistische arbeidersbewegingen. Tenslotte zijn de auteurs het niet altijd met elkaar eens en soms worden tegenovergestelde standpunten ingenomen. Zonder dat het altijd in het licht wordt gesteld schuift het boek een aantal debatten naar voor. Het lijkt

vruchtbaarder om een enkele ervan te bespreken en de meest innovatieve inzichten te presenteren en af te wegen.

Twee punten die vernieuwend zijn, beschouwd kunnen worden als rode draden in deze bundel en tegelijk beantwoorden aan de *common knowledge* en het aanvoelen over de christelijke arbeidersbeweging in een Belgische context zijn het grote belang van organisatie als verklarende factor voor de groei van de christelijke arbeidersbeweging en de distinctieve cultuur van de christelijke arbeidersorganisaties. De Belgische christelijke arbeidersbeweging is een solide, goed geoliede machine. Professionalisme en efficiëntie maken deel uit van haar zelfbeeld. Precies die sterke organisatie staat centraal in Carl Strikwerda's afsluitende bijdrage. Hij voert aan dat de christelijke arbeidersbeweging de concurrentie met de dominante socialistische rivaal aankon, die zelfs naar de kroon kon steken omdat van organiseren een prioriteit werd gemaakt. Als dat op het juiste moment gebeurt, zo luidt Strikwerda's these, kan een blijvende verankering in de arbeidersklasse worden verzekerd. Omdat de christelijke arbeidersorganisaties, en dan vooral de katholieke, sterk afhankelijk zijn van de katholieke kerk, hangt het succes van dit 'organisatorisch momentum' ook af van de houding van de elite en de kerkelijke overheid. De strategie kan alleen maar slagen als de katholieke elite bereid is de arbeiders autonomie te geven. Het conservatisme van de Franse katholieke elite verklaart de mislukking van het Franse katholieke syndicalisme op het einde van de negentiende eeuw. Ook de implicatie van de kerk zelf – voldoende priesters vrijmaken voor de proletarische

gemeenten – was een factor van belang omdat priesters in de opbouw van de organisatie een grote rol speelden. De mate waarin organisatie ertoe deed hing verder af van de syndicalisatiegraad : wanneer die laag was, zoals in België op het einde van de 19de eeuw, hadden christelijke organisaties meer kans op succes.

Carl Strikwerda's organisatie-these heeft ongetwijfeld verklarende kracht maar roept nieuwe vragen op. Waarom geldt die verklaring dan niet of minder voor de socialisten, zo kan men zich afvragen ? De katholieken namen in belangrijke mate het model van de socialisten over, dat, zeker in Gent, op het einde van de 19de eeuw een internationaal succes mocht worden genoemd. Speelde de wet van de remmende voorsprong een rol, in die zin dat de socialisten wat op hun lauweren gingen rusten ? Of waren de socialisten net een stimulerende factor, omdat ze door hun bestaan en onmiskenbaar succes het taboe dat op organisaties van arbeiders rustte doorbroken hadden ? Maakten ze het voor katholieke arbeiders daarom gemakkelijker eigen organisaties uit te bouwen, die, Strikwerda legt er sterk de nadruk op, in de praktijk niet veel anders handelden dan de socialisten en als het moest stakingen organiseerden, hoewel dat in strijd was met de eigen ideologie, die als distinctief element precies de klassensamenwerking had ? Bovendien dient ook de band gelegd met de staat en met de andere maatschappelijke en economische sferen, wat in dit boek weinig gebeurt : in vele bijdragen wordt de christelijke arbeidersbeweging gereïficeerd en de economische context is opvallend afwezig.

De betekenis van de staat wordt duidelijk in de kwestie van de 'syndicale vrijheid', die in dit boek op verschillende plaatsen opduikt, maar vaak in een polemisch kader en verengd tot syndicaal pluralisme. De socialisten streefden vaak naar een monopolie om de arbeidsmarkt helemaal te kunnen controleren. De christelijke arbeidersbeweging verzette zich hier begrijpelijkerwijze tegen omdat, wanneer de krachtsverhoudingen zouden spelen, de christelijke arbeidersorganisaties geheel gemarginaliseerd dreigden te worden. Een cruciale fase in die ontwikkeling was de periode net na de Eerste Wereldoorlog, toen de organisatiegraad spectaculair steeg, vooral ten voordele van de socialistische arbeidersorganisaties. Hier trad de staat actief op door de syndicale vrijheid te waarborgen en de overlevingskansen van de christelijke organisaties te vrijwaren. De rol van de staat zou verder toenemen met de uitbouw van de fundamenteën van de welvaartstaat. Dat was het geval met de werkloosheidsverzekering in de jaren 1930, die vooral voor de christelijke vakbond een groeifactor zou worden. Hoewel Carl Strikwerda besluit dat '*institutions matter*' en aansluit bij het recente sociologisch onderzoek, ziet hij dat verband vooral in de richting van de beïnvloeding van de staat door christelijke arbeidersorganisaties en veel minder omgekeerd. Vraag is waarom de staat na de Eerste Wereldoorlog de christelijke arbeidersbeweging in bepaalde landen wou beschermen. Politieke druk en politieke compromissen zijn een voor de hand liggende verklaring, maar de duurzaamheid van het arrangement, dat in België tot vandaag overeind blijft, suggereert dat ook naar structurele factoren moet worden gezocht.

Het einde van de Eerste Wereldoorlog stelde de liberale maatschappelijke ordening in vraag, met name op het vlak van de verhouding tussen politiek en economie. Dit impliceerde een wijziging van de functies van de staat. Hij kreeg er sociaal regulerende taken bij en de arbeidersbeweging werd indirect deel van de staat, kon daardoor haar economische impact vergroten, wat voor de ondernemers een nieuwe, potentieel bedreigende situatie creëerde, waarvan ze de gevolgen moesten zien in te perken. Het behoud van de sociale stabiliteit, een essentiële taak van de staat, diende met andere middelen verzekerd te worden. Christelijke arbeidersorganisaties bewegingsruimte geven was in die optiek niet alleen een kwestie van rechtvaardigheid, maar ook van het creëren van een tegengewicht voor de socialistische arbeidersbeweging. Hoewel de Belgische economische elite de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog vooral zaken moest doen met de socialistische vakbond – het ACV was het kleine broertje en was niet altijd en overal in het overleg vertegenwoordigd of speelde er een ondergeschikte rol – hield ze toch sterk vast aan het organisatorisch pluralisme. Deze houding had zowel praktische, ideologische als structurele achtergronden. Praktisch omdat de werkgevers te maken hadden met twee organisaties, wat meer tactische manoeuvreerruimte bood. Ideologisch omdat het ging om organisaties die principieel de klassenverzoening nastreefden. En structureel omdat, zoals ook Carl Strikwerda benadrukt, de christelijke arbeidersbeweging een institutionele band had met andere sociale groepen. Dit arrangement werd in de loop van de jaren 1930 en na de Tweede Wereldoorlog steeds verder uitgediept en leidde tot een situatie

waarbij de sociale politiek zaak werd van een taakverdeling tussen de staat en sociale organisaties op levensbeschouwelijke basis. Bij de promotie van dit model speelde de christelijke arbeidersbeweging een sleutelrol en zij haalde er ook het meeste profijt uit. De staking van 1936 was een breekpunt. ACV-leden participeerden op grote schaal – wat overigens ook gevolgen had voor de ideologische opstelling, omdat de leiding zich bewust werd van de gevaren van een te strak corporatisme voor het voortbestaan van de vakbond – en het ACV werd vanaf dan ook een meer assertieve partner in het overleg. De crisis van de jaren 1930 en de massale werkloosheid leidden tot een stijging van de ledentallen die in de eerste plaats het ACV ten goede komt en zich vooral doorzette op het einde van de jaren 1930. Dit inspireerde de organisatie overigens om een door de staat georganiseerde verplichte werkloosheidsverzekering af te wijzen. Bij de uitbouw van de sociale zekerheid na 1944 werd vastgehouden aan de taakverdeling tussen de staat en de sociale organisaties. Dit Belgische voorbeeld toont aan dat de factor organisatie inderdaad van doorslaggevend belang is, maar dat daarbij de band moet worden gelegd met de staat en met diens specifieke belangen, zeker in de 20ste eeuw omdat die toen meer vervlochten raakte met de maatschappij. Jan De Maeyer wijst overigens wel op het belang van politieke interventies als groeifactor voor christelijke arbeidersorganisaties in hun ontstaansfase : politieke interventies stellen hen in staat zich verder te ontwikkelen en het stadium van kleine organisatie achter zich te laten.

In Jan De Maeyers bijdrage staat evenwel het culturele centraal. Centrale these is

dat de christelijke arbeidersorganisaties kunnen bestaan en groeipotentieel hebben omdat hun ideologie, programma en aanpak beantwoordt aan de mentaliteit en opvattingen van een deel van de arbeidersklasse. Op basis van onder meer recent sociologisch onderzoek wijst hij op een bepaald cultureel conservatisme dat de arbeidersklasse typeert en dat goed aansluit bij kernwaarden van de christelijke arbeidersbeweging, zoals eigendomsverwerving, een arbeids-ethiek gecombineerd met een verantwoordelijkheid voor het gezin, soberheid en respect voor het gezag en de werkgever. Ook behoefte aan stabiliteit en aarzeling tegenover teveel verandering horen daarbij. Ook dat sluit aan bij het aanvoelen in de verschillen die vandaag in België bestaan tussen de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging. Hoewel de doelstellingen en de actiemiddelen van bijvoorbeeld het ACV en het ABVV grotendeels dezelfde zijn gaat het om andere werelden, met een andere habitus. Het is wellicht ook de verklaring waarom de pogingen van de socialistische partijen om via 'doorbraak'-acties een deel van de achterban van de christelijke arbeidersbeweging naar zich toe te trekken mislukt zijn en op een ander niveau, waarom, althans in Vlaanderen, de pogingen van Agalev om een structurele band te leggen met het ACW weinig succesvol zijn gebleken. Toch een kanttekening. Hoe groot was die groep? Naast deze groep bestonden er ook arbeiders die er heel andere, rebelse opvattingen op nahielden. Hoe groot waren beide groepen en waar lagen de sociologische breuklijnen? Om die vraag te beantwoorden zal toch een beroep moeten worden gedaan op sociologische

analyse, hoewel het belang ervan in deze bundel wat wordt geminimaliseerd. Bovendien was er zeker op het einde van de 19de eeuw maar bijvoorbeeld ook na de Eerste en Tweede Wereldoorlog sprake van een beschavingsoffensief, precies om de arbeiders de waarden waarvan sprake bij te brengen. Vraag is in hoeverre het cultureel conservatisme ook niet het resultaat was van dit beschavingsoffensief, waarvan de christelijke arbeidersorganisaties één van de instrumenten waren en hoe de samenhang tussen beide precies lag.

In deze bundel gaat aandacht uit naar de ideologie van het christelijke arbeidersorganisaties, ook al oordelen de auteurs verschillend over het belang van deze factor. In het algemeen wordt die ideologie wat weinig uitgediept en bepaalde appreciaties zijn moeilijk vol te houden. In de bijdrage over de 'rode terreur' in Oostenrijk en ex-Tsjechoslowakije wordt het socialistisch fanatisme primair ideologisch verklaard: socialisten beschouwen zich als dragers van een historische missie, die hen vanuit het marxisme was ingegeven. De auteurs schijnen voorbij te gaan aan de ideologische gedrevenheid van de leiders van de christelijke arbeidersbeweging, een gedrevenheid die religieus geïnspireerd was en vaak veel meer uitgesproken was dan bij de socialistische familie, waar onder invloed van de praktijk pragmatisme en directe lotsverbetering een steeds grotere rol gingen spelen.

De impact van de ideologie wordt te weinig uitgewerkt op het punt van de houding tegenover de parlementaire democratie. Sommige auteurs gaan hier wat licht overheen, terwijl anderen het enkel zien als een kwestie van de houding tegenover

het opkomende en gevestigde fascisme. Deze problematiek gaat echter dieper en heeft te maken met de ideologische onderstroom waaruit de katholieke arbeidersorganisaties hun inspiratie haalden. Het gaat om een antiliberalisme, dat de centrale waarden van de Verlichting, in de eerste plaats het individualisme ter discussie stelt. Hoewel, zoals in de inleiding aangestipt, dit antimodernisme aan belang inboette in de loop van de 20ste eeuw, speelde het zeker in het interbellum nog een doorslaggevende rol en verklaart het mee de soms dubbelzinnige opstelling tegenover het fascisme. De stelling die in de inleiding wordt verdedigd dat de christelijke arbeidersbeweging “*a ‘modern’ actor (was) in every respect*” (p. 48), vooral omdat ze voor haar ontwikkeling kon profiteren van de centrale waarden van de Verlichting lijkt me wat te lineair. Ze gaat voorbij aan het sterke antiliberalisme dat de christelijke arbeidersbeweging in het interbellum nog kenmerkte en waaraan ze ook nadien, zeker in België nog lang vasthield, ook al veranderde de concrete inhoud ervan. Te lineair ook omdat de modernisering gebroken werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, wanneer de christelijke arbeidersbeweging in grote mate en vrij lang open stond voor de Nieuwe Orde-opvattingen, die niet met fascisme kunnen worden gelijkgeschakeld, maar een negatie betekenden van de democratie. Bij de bevrijding bleven hier nog sporen van over, met name het pleidooi voor een vrij autoritair corporatisme als sociaal ideaal.

In het lijstje van de waarden van de Verlichting in de inleiding ontbreekt het individualisme. Dat is niet zonder belang: het is de centrale waarde van het liberalisme,

die de christelijke arbeidersbeweging niet alleen ideologisch afwijst: die afwijzing is ook deel van de distinctieve cultuur van de christelijke arbeidersbeweging, die in vele van de bijdragen in deze bundel centraal staat. Hier ligt ook een ideologisch verschilpunt met de sociaaldemocratie, althans met een hoofdstroom binnen die beweging. De sociaaldemocratie is zoals Donald Sassoon aantoonde, te zien als een ideologische radicalisering van het politiek liberalisme. De christelijke arbeidersbeweging liet in het interbellum overigens niet na deze verwantschap in de verf te zetten en aan te klagen.

Met de praktijk van de moderniteit had de socialistische arbeidersbeweging een andere band dan in de inleiding wordt gesteld. Verwerping van de moderne maatschappij en zijn liberale waarden is geen geheel adequate omschrijving. De verhouding die de socialisten met het kapitalisme hadden was veel complexer en niet altijd en in alle opzichten negatief. De socialisten vonden bijvoorbeeld met gemak en zonder veel reserves aansluiting bij de rationalisering van de arbeid na de Eerste Wereldoorlog. Daar kunnen verschillende redenen voor worden aangehaald zoals *Realpolitik* en de bereidheid om de kosten van de nieuwe sociale wetgeving betaalbaar te houden. Wat ook meespeelde was een materialistische visie op arbeid en economische ontwikkeling: arbeid moet zo efficiënt mogelijk worden ingezet en het socialisme veronderstelt een steeds verder doorgedreven ontwikkeling van de productiekrachten (ook Lenin bewonderde het Taylorisme). Tegen het corporatisme gebruiken sommige socialistische leiders het argument dat het de economische ontwikkeling te

zeer belemmerde en een rem zette op de vrijhandel, voorwaarde voor economische groei. Na de Tweede Wereldoorlog zou de socialistische beweging die ontwikkeling van het kapitalisme verder ondersteunen en gaandeweg zien als een voorwaarde voor haar succes.

De christelijke arbeidersbeweging wees de rationalisering van de arbeid niet af, maar plaatste bij momenten toch kanttekeningen bij deze ontwikkelingen vanuit een christelijk-personalistische visie. Wellicht is dat ook een verklaring voor het succes van een beweging die, precies vanuit die ambiguïteit, haar aantrekkingskracht kon vergroten door de moderniteit te begeleiden, maar nooit onvoorwaardelijk en op bepaalde momenten afstand kon nemen vanuit een sterke ideologische onderstroom, met pre-moderne kenmerken die als antikapitalistisch kon worden gerepresenteerd. Het corporatisme speelde die rol in de jaren 1930. De steeds meer doorgedreven rationalisering van de arbeid in die periode lokte kritiek uit van de top van het ACV, precies vanuit een christelijk-personalistische visie. Hetzelfde gebeurde na de Tweede Wereldoorlog wanneer het paradigma van de verdeling van de vruchten van de productiviteit tot spanningen met de achterban leidt. Kortom, de band met de moderniteit is veel complexer dan hier wordt aangegeven en een systematische vergelijking met de socialistische arbeidersbeweging zou hier verhelderend kunnen zijn.

Dirk Luyten

GREGORY VERCAUTEREN

«In naam van de sociale vooruitgang. De rol van de overheid in het sociaal overleg in België (1944-1981)»

Leuven, Voorburg, Acco, 2007, 377 p.

Het sociaal overleg is nog steeds één van de pijlers van het Belgisch politiek systeem. Historici hebben zich al gebogen over het ontstaan en de evolutie ervan en hebben het beeld dat werd bepaald door sociale wetenschappers en juristen kunnen corrigeren. Één component is echter opvallend buiten het onderzoek gebleven : de staat. Het onderzoek heeft een uitgesproken sociale invalshoek, of is toegespitst op de organisaties die aan het overleg deelnemen (vakbonden en patronale organisaties). De staat is een ondergeschoven kindje : hij werd bestudeerd binnen het krachtenspel tussen de organisaties, maar was nog niet het voorwerp van systematisch onderzoek.

De studie van Gregory Vercauteren, een handelseditie van een proefschrift dat tot stand kwam in het kader van een onderzoeksproject van het Vlaams-Nederlands comité voor Nederlandse Taal en Cultuur over de ontwikkeling van de overlegeconomie in Nederland en Vlaanderen-België, wil hierin verandering brengen. Vercauteren bestudeert de rol van de overheid in het sociaal overleg in België tussen 1944 en 1981, tussen de uitbouw van het institutioneel raamwerk na 1944 tot aan de vervanging van het Keynesiaanse door het neoliberale beleidsparadigma.

Het boek is chronologisch opgebouwd. In vier hoofdstukken wordt de hele periode bestreken, voorafgegaan door